

Politička misao Stjepana Radića

Vujatović, Tena

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:995059>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TENA VUJATOVIĆ

POLITIČKA MISAO STJEPANA RADIĆA

Završni rad

Pula, rujan 2016. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TENA VUJATOVIĆ

POLITIČKA MISAO STJEPANA RADIĆA

Završni rad

JMBAG: 0303042006, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij Povijesti

Predmet: Hrvatska misao u XIX. st.

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Nevio Šetić

Pula, rujan, 2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Tena Vujatović, kandidat za prvostupnicu Povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli _____ godine

IZJAVA o korištenju autorskog djela

Ja, Tena Vujatović dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Politička misao Stjepana Radića koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.
Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	6
1. ŽIVOT STJEPANA RADIĆA OD DJETINJSTVA DO 1904.	7
1.1. Rođenje, porijeklo i školovanje	7
1.2. Prosvjedi i razvijanje političkog mišljenja u ranoj dobi	9
1.3. Spaljivanje mađarske zastave	10
1.4. Političko djelovanje od 1895. do 1904.	11
2. POLITIČKO DJELOVANJE OD OSNIVANJA HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE (HPSS)	12
2.1. Osnivanje i početni program HPSS-a	13
2.2. HPSS na prvim izborima i promjena u hrvatskoj politici	14
2.3. Novi izbori i aneksijska kriza Bosne i Hercegovine	15
2.4. Rad HPSS-a uoči Prvog svjetskog rata	16
3. POLITIČKI RAD STJEPANA RADIĆA ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA	16
3.1. Zalaganje Stjepana Radića za hrvatska prava i slobodu	17
3.2. Stvaranje Države SHS i ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom	19
4. POLITIČKO BORBA STJEPANA RADIĆA U KRALJEVINI SHS	19
4.1. Nasilna politika Srbije i porast popularnosti HPSS-a	21
4.2. Stjepan Radić u inozemstvu	22
4.3. Zabrana rada HPSS-a i uhićenje članova stranke	23
5. ATENTAT U NARODNOJ SKUPŠTINI U BEOGRADU 1928.	23
ZAKLJUČAK	24
LITERATURA	25
SAŽETAK	27
ABSTRACT	29

UVOD

Stjepan Radić zapamćen je kao jedan od najvećih hrvatskih političara prve polovice 20.st. Smatra se prosvjetiteljem i organizatorom hrvatskog seljaštva. Dolazio je iz siromašne seljačke obitelji, što je odredilo njegovo političko opredjeljenje uz stalnu borbu za prava najugroženijeg društvenog sloja seljaštva i radništva. Od mladosti se zanimao za politiku i uvijek je, s obzirom na svoju dob, pokazivao zrele političke stavove. Svoje stavove i političko znanje je nadopunjavao opsežnim obrazovanjem diljem cijele Austro - Ugarske Monarhije i naposljetku u Parizu. Utemeljitelj je Hrvatske pučke seljačke stranke te je prvi koji je seljaštvo vidio kao najjaču stranku u Hrvatskoj i prvi koji se borio za prava i zaštitu svih građana Hrvatske. Cijeli život se suprotstavljao konstantnoj Ugarskoj mađarizaciji, a kasnije i Srpskoj hegemoniji u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Zbog demonstracija i upečatljivih govora često je bio u sukobu s tadašnjom vlasti. Uvijek na meti visoko rangiranih političara bio je proganjan, označen kao politički nepodoban te je dug period svoga života proveo u zatvorima. Proučavajući Stjepana Radića ponajviše sam se oslonila na literaturu Bosiljke Janjatović, Darka Gavrilovića, Ive Goldsteina i Ivana Mužića.

Stjepan Radić bio je izuzetno bitna ličnost hrvatske suvremene povijesti, na čijim su političkim idejama nastali temelji današnje demokratske, suverene Republike Hrvatske. Bio je ustrajan u svojoj borbi stvaranja boljeg života i ravnopravnijeg položaja svih građana Hrvatske te je za taj sveti čin, bio spreman dati život.

1. ŽIVOT STJEPANA RADIĆA OD DJETINJSTVA DO 1904.

1.1. Rođenje, porijeklo i školovanje

Budući hrvatski političar Stjepan Radić rođen je 11. lipnja 1871. u mjestu Trebarjevo Desno blizu grada Siska. Bio je deveto dijete oca Imbre i majke Ane Radić.¹ Otac i majka bili su nepismeni, no odlikovali su se velikom hrabrošću, snalažljivošću i domišljatošću. Obitelj Radić je bila jedna od najsiromašnijih u selu, stoga je Stjepan djetinjstvo proveo u gladi i oskudici. Veliki utjecaj na razvijanje njegove osobnosti, od djetinjstva, imala je majka koja je uvijek bila spremna boriti se za pravdu i ako je potrebno sukobiti se s predstavnicima vlasti. Jednom prilikom je zbog toga završila devet dana u zatvoru.² Osnovnu je školu Stjepan Radić pohađao u susjednom selu Martinska Ves. Kako se zbog statusa svoje obitelji i vlastite kratkovidnosti, zbog koje nije mogao služiti vojsku, nije uklapao u društvo, želio je svojim daljnjim školovanjem učiniti promijene.³ Roditelji ga nisu podržavali da upiše gimnaziju u Zagrebu te se obratio starijem bratu Anti, koji mu je plaćao prvu godinu školovanja. Zbog svog odličnog uspjeha i uzornog ponašanja Nadbiskupsko sirotište u Zagrebu ponudilo mu je smještaj.⁴

1.2. Prosvjedi i razvijanje političkog mišljenja u ranoj dobi

Tijekom prve tri godine provedene u Zagrebačkoj gimnaziji Stjepan Radić je razvio vlastito političko mišljenje. Spajanjem pravaških i jugoslavenskih ideja, vidio je savršeno rješenje za Hrvatsku, gdje se uz Strossmayerovu slavensku solidarnost savršeno uklapala borba za federativno preuređenje Austro-Ugarske Monarhije, u čijim bi se okvirima hrvatske zemlje ujedinile i možda jednom uspjele ostvariti nezavisnost.⁵ Nakon završene treće godine u gimnaziji 1886. i poboljšanja hrvatsko-

¹ Perić, Ivo, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, Zagreb, Dom i svijet, 2003.

² Gavrilović, Darko, *Stjepan Radić i Srbi (1871.-1918.)*, Split, Marjan tisak, 2002., 14-15.

³ Isto, 15.

⁴ Radić, Stjepan, *Politički spisi govori i dokumenti*, Zagreb, Dom i svijet, 1994., 38.

⁵ Isto, 16

srpskih odnosa, Stjepan Radić je odlučio putovati.⁶ Krenuo je posve sam iz Zagreba do Koprivnice, Podravinom i Podunavljem do Zemuna i Beograda, a Posavinom natrag u Sisak. Na svojim putovanjima vodio je dnevnik u kojem je bilježio *što narod misli o gospodi i o vladi i kakvo je seljačko gospodarstvo u kojem kraju, kakve su škole i putovi*.⁷ Već tada, Radić se odlučio posvetiti politici, na majčino oduševljenje i očev tihi pristanak. Zbog čestih sukoba s nadređenima morao je napustiti gimnaziju. Školovanje je nastavio u rakovačkoj Realnoj gimnaziji u blizini Karlovca, no vratio se nakon godinu dana u Zagreb. Po završetku petog razreda gimnazije proputovao je slovenske zemlje. Na tom se putovanju u Trstu sastao s poznatim pravašem Matkom Mandićem, urednikom lista *Naša sloga*, od kojeg je naučio nešto više o političkom radu.⁸

Zatim su se 1889. počele događati čvrste promjene u hrvatskoj politici, gdje je bila oštro osuđena vladavina bana Khuena Hedervarya. Hrvatsku netrpeljivost prema mađarskoj politici i Khuenovom režimu uvelike je podržavao mladi Stjepan Radić. Stjepanov stav je vidljiv iz prvog protesta, kada je nakon odluke bana Khuena o ukidanju hrvatske opere, tijekom izvođenja opere Ivana Zajca, *Nikola Šubić Zrinski*, uzviknuo tri puta *Slava Zrinskomu, dolje tiranin Hedervary!*⁹ Nakon toga je bio uhićen i odveden u zatvor gdje je proveo tri dana.¹⁰ Iako je uhićen, Stjepan ni tada nije odustajao, već je čvrsto branio svoje stavove izjavom da je znao što je govorio, da je potpuno zdrav i da hoće odgovarati za sve. Njegov ispad nije utjecao na daljnje školovanje. Kako je u to vrijeme imao tek sedamnaest godina, Khuen je odustao od daljnjeg sudskog postupka, ne sluteći u kakvu će moćnu političku ličnost, tada mladi Stjepan Radić izrasti. Iste godine je ljetne praznike proveo u Rusiji, a kako je već bio poznat vlastina zbog ispada na operi, po povratku u Hrvatsku imao je stalnu policijsku pratnju zbog sumnje da je ruski vojni špijun. Stjepan je bio očaran Rusijom, vrativši se u školu, cijeli je razred podučavao ruskom jeziku te čitao učenicima ruske novine *Njiva*, zbog čega je bio uhićen i odveden u psihijatrijsku bolnicu *Milosrdne braće*.¹¹ Naposljetku su ga izbacili iz škole jer se smatrao politički sumnjivim te je

⁶ Isto, 18.

⁷ Gavrilović, 19.

⁸ Isto, 19.

⁹ Janjatović, Bosiljka, Stjepan Radić: Progon, zatvor, suđenja, ubojstvo 1889.-1928., Zagreb, Dom i svijet, 2003., 17.

¹⁰ Isto, 18.

¹¹ Gavrilović, 25.

također osuđen na izgon iz Zagreba. Žalio se na tu odluku i tek nakon godinu dana, u jesen 1891. dobio je dozvolu studirati pravo na Sveučilištu u Zagrebu.

Između prve i druge godine na sveučilištu putovao je u Prag, Bavarsku i Württemberg, gdje je upoznao njemačku visoku umjetničku kulturu. Zatim je 25. lipnja 1893. ponovno priveden i optužen, kada je na proslavi tristote obljetnice bitke kod Siska prosvjedovao. Isprovociran zdravicom mađaranskog načelnika Khuenu Hedervaryju, uzviknuo je *Mi ovdje slavimo tristogodišnjicu pobjede hrvatskoga bana, a ne slavimo desetogodišnjicu pašovanja mađarskoga husara, koji se sam u saboru nazvao tim imenom i još rekao da se ponosi tim nazivom.*¹² Radić je osuđen na četiri mjeseca strogog zatvora, koji je odslužio u Petrinji. U zatvoru je naučio češki i odmah nakon odslužene kazne pošao u Prag nastaviti studij, jer mu je u Zagrebu daljnje studiranje bilo zabranjeno. Krajem 1894., na jednom izletu, upoznao je svoju buduću suprugu, maturanticu učiteljske škole Mariju Dvorak. S njom se vjenčao u Pragu 1898. Krajem 1894. u Pragu je došao u sukob s policijom, a nakon deset dana zatvora protjeran je iz Češke i austrijskog dijela Monarhije.¹³

Početak 1895. postao je student prava u Budimpešti. Iz Budimpešte je često putovao u Zagreb zbog bliske povezanost sa svojim kolegama s Pravnog fakulteta. Ulazio je u sukobe sa službenicima na željezničkim stanicama, na kojima se tih godina intenzivno provodila mađarizacija, a mađarski jezik bio službeni. Suprotstavljao se tome i uvijek isticao i tražio da se službenici putnicima obraćaju na hrvatskom jeziku, prosvjedovao je na željeznicama i odbijao plaćati karte koje su napisane mađarskim jezikom. Zbog svojih manjih demonstracija postao je tema brojnih novinskih članaka.¹⁴

1.3 Spaljivanje mađarske zastave

U listopadu 1895. prilikom posjeta cara Franje Ferdinanda Zagrebu počeli su izbijati sve učestaliji prosvjedi. Car je u Zagreb stigao na poziv bana Khuena Hedervarya koji je želio pokazati caru svoje uspjehe u upravljanju Hrvatskom kao

¹² Radić, 42.

¹³ Isto, 43.

¹⁴ Janjatović, 41.

mađarskom provincijom.¹⁵ Taj postupak je ponajviše razbjesnio studente. Demonstracije su započele diljem Zagreba već prvog dana careva posjeta, a vrhunac su doživjele nakon organiziranja studentskog prosvjeda, gdje se među glavnim organizatorima isticao Stjepan Radić. Studenti su se 16. listopada okupili na trgu pred spomenikom bana Jelačića. Spalili su mađarsku trobojnicu, a ne službenu ugarsku zastavu s državnim insignijama (grbom i trobojnom ružom), taj čin je trajao nekoliko minuta.¹⁶ Prema riječima Stjepana Radića željeli su dokazati da mađarskoj zastavi nema mjesta na hrvatskom teritoriju i da pale mađarsku zastavu kao protest protiv mađarske nezakonite supremacije, a ne kako bi uvrijedili mađarski narod.¹⁷ Studenti su uhićeni nekoliko sati nakon spaljivanja zastave, a među prvima je bio uhićen Stjepan Radić koji je sa svojim prosvjedima već bio poznat policiji. Mađarska vlada je od 50 studenata uhitila 23 te objavila da ostali studenti osuđuju taj čin.¹⁸ Osuđeni su na dva do šest mjeseci zatvora, sam Stjepan Radić je odslužio kaznu od šest mjeseci. Zatvorska kazna nije bila duga zbog svjedočenja krojačice koja je potvrdila da mađarska trobojnica koju je sašila nije nosila državne insignije. Neki od studenata bili su izbačeni sa sveučilišta. Spaljivanjem mađarske zastave pred carevim očima studenti su uspjeli poslati poruku Europi, u kojoj je bilo vidljivo hrvatsko nezadovoljstvo s ugarskim državnopravnim odnosima.

1.4 Političko djelovanje od 1895. do 1904.

Nakon incidenta s mađarskom zastavom Stjepanu Radiću zabranjen je daljnji studij na području Austro - Ugarske i izbačen je sa sveučilišta u Zagrebu i Pragu. Bio je podvrgnut stalnoj policijskoj pratnji na kakvom god se javnom događaju pojavio, zbog čega je Radić odlučio otputovati u Rusiju. Boraveći u Rusiji bolje se upoznao s ruskom političkom scenom i još više okrenuo ideji slavenizma. Nakon pet mjeseci boravka u Rusiji, Radić je odlučio otići u *Slobodnu školu političkih znanosti* (Ecole libre des sciences politiques) u Pariz¹⁹. Prije odlaska, s istomišljenicima je u Pragu 1897. pokrenuo mjesečnik *Hrvatska misao*, u kojoj je objavio prvi važniji programski

¹⁵ Isto, 42.

¹⁶ Janjatović, 48.

¹⁷ Radić, 43.

¹⁸ Isto, 43.

¹⁹ Gavrilović, 37.

članak, *Hrvatski ideali*. U svibnju 1899. završio je studij u Parizu s najvišom ocjenom. Iste godine Radić je ponovno otišao u Prag, gdje je nastavio život kao češki publicist. U tome je bio toliko uspješan da ga je najstarije češko književno društvo *Svatobor* priznalo za češkog književnika. Kada je počeo pisati za časopis *Radikalni listy* od redarstva je dobio nalog o trenutnom napuštanju Praga i austrijske polovice Austro - Ugarske. Od kolovoza 1900. do kraja 1901. Stjepan Radić je boravio u Zemunu. Za vrijeme svog boravka u Zemunu u Sisku je tiskana njegova brošura *Kako ćemo iz našeg zla u dobro* koja se smatra jezgrom socijalnog programa budućeg Hrvatske seljačke stranke. U jesen 1902. izdao je knjižicu pod naslovom *Najjača stranka u Hrvatskoj*, u kojoj je obradio misao da je ta najjača stranka hrvatsko seljaštvo, kojeg treba organizirati kako bi imao i stvarni politički utjecaj. Ujedno u jednom spisu iste godine ističe *Na toj zastavi ispišimo jasan i odlučan program što veće i što šire državne samostalnosti sadašnje Hrvatske, ali ne zaboravimo taj program ispuniti željama i potrebama seljaka, obrtnika i radnika, jer ovaj naš novi nacionalizam mora bit jednako politički i socijalan*.²⁰ Taj stav značio je Radićev raskid s dotadašnjom hrvatskom politikom Ante Starčevića. Starčević je svoj program hrvatske državne ideje provodio među intelektualcima i građanstvom, međutim Radiću se nije svidjelo što je zaboravio na većinsko hrvatsko stanovništvo, seljaštvo.²¹ U istom razdoblju nastavio je izdavati mjesečnik u slavenskom duhu, *Hrvatska misao*, koji je već s istomišljenicima izdavao 1897. u Pragu.

U Zagrebu 1902. izbili su protusrpski prosvjedi izazvani člankom u zagrebačkom listu *Srbobran*, pretiskanom iz beogradskog lista *Srpski književni glasnik* pod naslovom *Rat do istrage* (uništenja). Vidjevši kako razbijaju trgovinu jednog Srbina preko puta njegove kuće, Radić je izašao pred prosvjednike i održao kratak govor. Napominjao je da su Hrvati zaboravili na istinskog neprijatelja, Mađare, koji provode teror u državi i pokušavaju potisnuti hrvatski jezik i hrvatski element u narodu. Zatim je pozvao sve prosvjednike na protest protiv mađarskog bezakonja.²² Zbog tog je govora Radić uhićen i nakon jednomjesečne istrage osuđen na šest mjeseci tamnice.

²⁰ Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988., 12.

²¹ Isto, 13.

²² Radić, 50.

2. POLITIČKO DJELOVANJE OD OSNIVANJA HPSS-a

2.1 Osnivanje i politički program Hrvatske pučke seljačke stranke

Stjepan Radić je postao sve odlučniji u ideji osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke. Napisao je članak *K osnivanju seljačke stranke* u kojem je iznio početni program stranke.²³ Temeljni cilj buduće stranke je bila zaštita seljaka i njihove imovine. Zatim je u privremenom odboru za osnutak HPSS-a 5. prosinca 1904. jednoglasno izabran za predsjednika stranke. Sve do konačne odluke kada je s bratom Antunom, Benjaminom Šuperinom, Svetimirom Korporićem, Milano Krištofom i Ivanom Gmajnerom osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku 22. prosinca 1904. Na prvoj glavnoj godišnjoj skupštini HPSS 1905. u Zagrebu, Stjepan Radić jednoglasno je izabran za predsjednika stranke. Prvotni program HPSS-a sastojao se od šest točaka koje su nalagale:

1. *Hrvati su od starine imali te i danas imaju posebnu svoju državu.*
2. *Hrvati i Srbi jedan su narod pa se već zato moraju sporazumjeti i u političkom radu, naročito ondje, gdje žive zajedno.*
3. *Slovenci i Hrvati jedni su drugima tako blizu, da su zapravo i oni s Hrvatima jedan narod, koji ima složno raditi za zajedničku budućnost.*
4. *Svi su južni Slaveni jedan narod i gospodarstvena cjelina te mi Hrvati držimo Srbiju, Crnu Goru i Bugarsku svojim narodnim državama.*
5. *Naš napredak u prosvjeti i oslobođenju od gospodarske zavisnosti ne daje se ni zamisliti bez političke slobode zapadnih Slovjena, naročito Čeha i Poljaka.*
6. *Slavenstvo vrijedi u svijetu najviše s Rusijom i radi Rusije.*²⁴

Također se u programu ističe da je Hrvatskoj na čelu ban kojega imenuje kralj, a ban i ministri su odgovorni samom saboru.

U isto vrijeme dalmatinski pravaši Frano Supilo i Ante Trumbić dijelili su Radićevo mišljenje te su smatrali da je potrebna snažnija veza između Hrvata i Srba protiv mađarskog režima. Ponajviše su se zalagali za reinkorporaciju Dalmacije s Hrvatskom. Na njihovu inicijativu 3. listopada 1905. u Rijeci je održan sastanak hrvatskih zastupnika u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru. Na sastanku je prihvaćena

²³ Gavrilović, 79.

²⁴ Mužić, 21,

politika novog kursa koja je potpisana Riječkom rezolucijom. U rezoluciji su tražili reinkorporaciju Dalmacije s Hrvatskom te političku, financijsku, kulturnu i gospodarsku neovisnost Hrvatske spram Ugarske. Mađari su pristali na te uvjete u zamjenu za pomoć protiv austrijske hegemonije. Na taj način se Ugarska zajedno s Hrvatskom mogla lakše oduprijeti Beču. Riječku rezoluciji su Zadarskom rezolucijom 17. listopada prihvatili i srpski zastupnici u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru. Njihov je uvjet bio priznanje ravnopravnosti srpskog naroda s hrvatskim.²⁵ Rezolucijama je nastala Hrvatsko - srpska koalicija koju su činili Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska samostalna stranka i Srpska narodna radikalna stranka. Dok politiku novog kursa nisu prihvatili mađaroni, Čista stranka prava (na čelu s Josipom Frankom) i Hrvatska pučka seljačka stranka.²⁶ Radić je taj čin smatrao izdajom i žestoko se protivio svakoj suradnji s Mađarima. U jednom od svojih demonstrativnih govora rekao je *dok je neprijatelj u domovini s njim se ne raspravlja*.²⁷ HPSS se sve više počeo udaljavati od svoje teze jedinstva sa Srbima, zbog srpske izdaje hrvatskih interesa.

2.2. HPSS na prvim izborima i promjena u hrvatskoj politici

HPSS je na čelu sa Stjepanom Radićem 3., 4. i 5. svibnja 1906. odlučio sudjelovati na saborskim izborima.²⁸ Premda je Radić smatrao da bi zbog protivljenja politici novog kursa i Hrvatsko - srpskoj koaliciji mogao ostvariti dobre rezultate, stranka je doživjela potpuni poraz. Nisu osvojili ni jedno zastupničko mjesto. Razlog tome su bili njihovi birači, seljaštvo, koji većinom nisu imali pravo glasa. Na izborima je pobijedila Hrvatsko - srpska koalicija. Uskoro su se Ivan Gmajner i Svetomir Korporić odvojili od Radića i HPSS-a jer se nisu slagali s njihovim protivljenjem politici novog kursa. Njihovim odlaskom stranka je ostala bez stranačkog lista *Hrvatski Narod*, stoga su pokrenuli novi list, koji je 1907. počeo izlaziti u Zagrebu, *Dom*.²⁹

²⁵ Goldstein, Ivo, Hrvatska povijest, Zagreb, Biblioteka jutarnjeg lista, 2008., 306.

²⁶ Gavrilović, 87

²⁷ Isto, 87.

²⁸ Gavrilović, 90.

²⁹ Isto, 91.

Hrvatsko-srpska koalicija se zadržala na vlasti sve dok Ugarska nije sklopila sporazum s Bečom i odrekla se personalne unije. Tada je bilo jasno, da je glavni protivnik Ugarske, Koalicija i da neće još dugo zadržati vlast. Već 1907. politika novog kursa doživjela je slom, mađarska oporba je preuzela vlast. Ban Teodor Pejačević koji se zalagao za vraćanje hrvatskog jezika kao službenog na željeznice, bio je primoran dati ostavku, a naslijedio ga je Aleksandar Rakodczay.³⁰ Radić se protivio Rakodczayu kao novom banu, međutim vrlo kratko jer je 1908. za novog bana postavljen Pavao Rauch.

2.3. Novi izbori i aneksijska kriza Bosne i Hercegovine

Ban Rauch je sazvao sljedeće izbore u veljači 1908., s ciljem razbijanje Hrvatsko-srpske koalicije. Želio je na vlast dovesti mađarone i frankovce, međutim taj plan nije uspio provesti zbog daljnje popularnosti predstavnika Koalicije, koji su ponovno odnijeli pobjedu. HPSS je na tim izborima postigla svoj prvi uspjeh. Svoju prvu izbornu pobjedu Stjepan Radić zabilježio je u Ludbregu.

U to vrijeme Beč je pripremao aneksiju Bosne i Hercegovine te je bila vrlo bitna promjena vlasti u skladu s tim događajem. Kako Rauch nije uspio u svome naumu, jedino što mu je preostalo bilo je raspuštanje Sabora i uvođenje apsolutizma.³¹ Unutar Koalicije je naposljetku došlo do podjele između Srba koji su se žestoko protivili aneksiji Bosne i Hercegovine i Hrvata koji su podržavali Austro - Ugarsku. Radić je također bio otvoren prema toj opciji, jer je smatrao da Bosna i Hercegovina pripada Hrvatskoj i nadao se takvom raspletu.³² Netom prije aneksije u Zagrebu je započeo Veleizdajnički proces, kojim su bila optužena 53 Srbina.³³ Austro - Ugarska je konačno 6. listopada 1908. anektirala Bosnu i Hercegovinu, zbog čega su se uvelike pogoršali odnosi s Kraljevinom Srbijom. Stjepanov brat, Antun Radić, zajedno s Antom Trumbićem izabrao je stranu optuženih Srba tijekom veleizdajničke parnice, o kojima je u časopisu *Dom* pisao tekstove i čvrsto optuživao Austro - Ugarsku. Za to vrijeme Stjepan Radić je putujući po Češkoj, Poljskoj i Rusiji nastojao osvijetliti hrvatski obraz.

³⁰ Isto, 96.

³¹ Gavrilović, 97.

³² Radić, 22.

³³ Gavrilović, 107.

Početak 1910. u Ugarskoj na vlast dolazi bivši hrvatski ban Khuen Hedervary. Prva mu je zadaća bila smirivanje stanja u Hrvatskoj, a to je mogao napraviti samo u suradnji s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Omraženom Pavlu Rauchu oduzeo je bansku titulu i predao ju Nikoli Tomašiću. Svetozar Pribičević, prvi čovjek Koalicije, odlučio se na suradnju s Khuenom, kako bi prestale optužbe na račun predstavnika stranke o suradnji s Kraljevinom Srbijom. Khuenova vlada je priznala legitimnost Radićeva HPSS-a. Dok se HPSS približio Hrvatsko - srpskoj koaliciji. Ti događaji su HPSS-u na izborima 1910. donijeli veliki izborni uspjeh, a Stjepan Radić ponovno je pobijedio u Ludbregu.³⁴ Nedugo nakon izbora, Radić je svojim govorima u Saboru, kojima je javno istupao protiv srpskih težnji prema Bosni pogoršao odnose HPSS-a s Koalicijom. List *Obzor* je objavljivao Radićeve govore u Saboru, zbog čega je ponovno bio pod budnim okom policije i vlasti.³⁵

U siječnju 1912. za novog je bana postavljen Slavko Cuvaj. Odmah po preuzimanju banske dužnosti raspustio je Sabor, uveo apsolutizam, nastavio s Rauchovim terorom i dao zatvoriti Radića.³⁶ Stjepan Radić je sve do raspada Austro - Ugarske bio zatvaran, ali nije odustao od svoje borbe za hrvatskom slobodom i autonomnosti političkog, gospodarskog i kulturnog izražavanja i djelovanja.

2.4 Rad HPSS-a uoči Prvog svjetskog rata

Uoči Prvog svjetskog rata 1912. Luka Jukić izvršio je atentat na bana Slavka Cuvaja.³⁷ Njegovo mjesto je zauzeo Ivan Skerlec, koji je početkom prosinca 1913. postao novi ban i ukinuo apsolutizam. Odmah je raspisao nove izbore na kojima je Koalicija dobila 47 mandata, unionisti 13, Stranka prava 12, Čista stranka prava 8, a Radićev HPSS 3 mandata.³⁸ Radić je sve više ulazio u sukobe s Koalicijom. Koalicija je na čelu sa srpskim političarom Svetozarom Pribičevićem štitila samo interese srpskog stanovništva u Hrvatskoj, ako je bilo potrebno i na štetu Hrvata. Dok je HPSS sve više surađivao s HSP i frankovcima, a Koaliciju su optuživali da su

³⁴ Boban Branka, "Stjepan Radić u Saboru Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 29 (1996)

³⁵ Janjatović, 115.

³⁶ Gavrilović, 125.

³⁷ Isto, 126.

³⁸ Isto, 126.

„beogradski plaćenici“. Kako je moć i ugled Srbije nakon balkanskih ratova porastao, tako se širila ideja o okupljanju Južnih Slavena oko nje. Radiću naravno ta ideja nije odgovarala, jer se zalagao za okupljanje Slavena oko Hrvatske u federalno preuređenoj monarhiji.

3. POLITIČKI RAD STJEPANA RADIĆA ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

3.1. Zalaganje Stjepana Radića za hrvatska prava i slobodu

Povod Prvom svjetskom ratu dogodio se u Sarajevu kada je Srbin iz Bosne Gavrilo Princip 28. lipnja 1914. izvršio atentat na Austro - Ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu groficu Sofiju. Već 28. srpnja 1914. Austro - Ugarska je objavila rat Srbiji. Ubrzo se cijela Europa našla u ratu, podijeljena na sile Antante i Trojni savez. Radić je osudio atentat, a narod ga je osuđivao još oštrije, govoreći da zbog dvoje ljudi ne treba krenuti u rat gdje će umrijeti tisuće, možda i milijuni. Tu je Radić prvi puta posve jasno vidio kako je u velikim stvarima mišljenje radničkog naroda dublje i šire od mišljenja čak i najvećih intelektualaca.

Početak rata hrvatska politika se podijelila u četiri bloka. Stjepan Radić je podržavao opstanak Austro - Ugarske, Ivan Lorković je smatrao da bi se u slučaju raspada Austro - Ugarske trebala stvoriti zajednica Hrvata i Slovenaca, koja bi bila u federaciji sa Srbijom i Crnom Gorom. Predstavnici Jugoslavenkog odbora Ante Trumbić, Frano Supilo i Ivan Meštrović su se zalagali za zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca, dok se Koalicija i dalje zalagala za suradnju s Ugarskom.³⁹

Uskoro je za novog vladara Austro - Ugarske 1916. okrunjen Karlo I. nasljednik Franje Josipa I. Karlo je želio uspostaviti mir unutar Monarhije, stoga je prisegnuo na ustav i cjelovitost ugarskih zemalja. Toj odluci su se ponajviše protivili Stjepan Radić, frankovci i članovi HSP-a.

Već su iduće godine predstavnici novoosnovanog Jugoslavenkog kluba pod vodstvom Antona Korošeca izašli pred Carevinsko vijeće u Beču s idejom ujedinjenja

³⁹ Gavrilović, 138.

svih zemalja Austro - Ugarske u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi pod žezlom Habsburške Monarhije s naglaskom na potrebnu slobodu i demokraciju. Svoja zahtijevanja podnijeli su 30. svibnja, a poznata su kao *Svibanjska deklaracija*. Radić je u *Svibanjskoj deklaraciji* vidio najbolji ishod za Hrvatsku jer je shvatio da će se Austro - Ugarska raspasti, unatoč njegovoj nadi o porazu monarhije i daljnjem ostanku u preuređenoj konfederaciji.⁴⁰ Svoj je stav obrazložio u govoru 18. srpnja *Ako se rat svrši bez većih, a možda i bez ikakvih teritorijalnih promjena, zemlje, koje nastanjavaju Slovenci, Srbi, Hrvati, bit će Kraljevina Hrvatska. Ako se rat svrši sa potpunom promjenom granica, što je nemoguće, onda može doći do Jugoslavije, ali Jugoslavije gdje bi imali biti svi Jugoslaveni, Bugari, Srbi i Hrvati. Gdje će biti Srbija to mi pravo ne znamo, ali da će biti jaka, a i veća, nego što je bila, to je stalno. Ali neće biti uz slobodnu Bugarsku i slobodnu Srbiju ovdje kod nas ričet koji bi se zvao Jugoslavija... To bi bila besmislica... Ovdje može biti samo država Hrvatska, dok postoji monarhija.*⁴¹

Međutim, Radićeva nadanja nisu se ovjekovječila. Kako se rat približavao kraju, bilo je sve vidljivije da će Austro - Ugarska izgubiti rat, a Srbija izaći kao pobjednica. Istog mjeseca je donesena *Krfska deklaracija*, kojom su predstavnici Jugoslavenkog odbora i srpske vlade na čelu s Nikolom Pašićem donijeli načela ujedinjenja buduće države, koja je trebala biti ustavna, parlamentarna i demokratska monarhija na čelu s dinastijom Karađorđević.⁴² Istaknuta je ravnopravnost zastava, vjera, pisma i imena, jedan narod, tri imena. Radić je u *Domu* oštro osuđivao *Krfsku deklaraciju* te je isticao, ukoliko se taj scenarij dogodi da u tu Monarhiju treba ući i Bugarska koja bi bila protuteža srpskom većinskom narodu. Nije vjerovao Srbima, jer je smatrao da za njih pojam narodnog jedinstva znači asimilacija Hrvata na način da postanu Srbi.⁴³ Uvidjevši stanje u kojem su se našli Hrvati krajem rata unutar Austro-Ugarske i što im slijedi, od propalih i nezadovoljnih seljaka, sve do vojnih dezertera, odlučio se boriti za bolji položaj Hrvatske. Kada je Bugarska kapitulirala, Radiću je bilo jasno da se mora odlučiti za novu opciju, u kojoj će Hrvatska imati najviše koristi.

⁴⁰ Boban, Branka, Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata, Zagreb, Alinea, 2006., 36.

⁴¹ Krizman, 136.

⁴² Goldstein, 319.

⁴³ Gavrilović, 148.

3.2. Stvaranje Države SHS i ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom

Nakon što je Austro-Ugarska izgubila rat, Jugoslavenski klub je *Zagrebačkom deklaracijom* zahtijevao potpuno neovisnu državu i samostalnost. Zbog straha od ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, Radić je ušao u Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je osnovano 5. listopada 1918. Kasnije, 29. listopada Hrvatski sabor je razvrgnuo sve veze s Austro - Ugarskom i proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju nezavisnom državom. Stvorena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba koja je obuhvaća Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu sa sjedištem u Zagrebu.⁴⁴ Na toj sjednici su donešene i sljedeće odluke: 1.) Hrvatska je priznala vlast Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (na prijedlog Ante Pavelića). 2.) Zabranjen je izvoz prehrambenih namirnica u Ugarsku i Austriju (na prijedlog Stjepana Radića)⁴⁵ Međutim, Državu SHS nije priznala ni jedna saveznička vlada te su je okupirale srpska i talijanska vojska.⁴⁶ Tako su se članovi Narodnog vijeća, Jugoslavenskog odbora i predstavnici Kraljevine Srbije i Crne Gore sastali u Ženevi gdje su dogovorili bezuvjetno ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Radić se oštro suprotstavljao takvom načinu ujedinjenja i isticao da se treba dogovoriti za konfederalno-federalno koncept ujedinjenja, dok je Svetozar Pribičević bio odlučan u provedbi svoje ideje o centralizmu.

Dana 24. studenog 1918. na sjednici Narodnog vijeća, Radić se suprotstavljao centralističko - hegemonističkom načinu ujedinjenja sa Srbijom. Tada je u svom dvosatnom govoru izgovorio neke od svojih najpoznatijih rečenica:

*Govorim, dakle, zato da izvršim svoju dužnost i da se poslužim svojim pravom, a i zato da pokucam na vaš u savjest, da nemate kasnije izgovora da vam nitko nije pokazao ponora u koji hoćete da strovalite sav nas narod, a napose narod hrvatski.*⁴⁷

Gospodo!

*Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu!*⁴⁸

Gospodo!

Najstrašnija je stvar, najveći grijeh i najveća politička pogreška svoj rođeni narod stavljati pred gotove činjenice, to jest voditi politiku po gospodarskoj svojoj voljici, bez

⁴⁴ Goldstein, 321.

⁴⁵ Gavrilović, 154.

⁴⁶ Goldstein, 321.

⁴⁷ Gavrilović, 157.

⁴⁸ Isto, 205.

naroda i protiv naroda. Ako to ne vjerujete, dao Bog svima poživjeti toliko- to neće biti dugo. Da vidite kako će hrvatski narod u svojoj republikanskoj i čovječanskoj svijesti vas otpuhati baš u času kada ćete misliti da se narod smirio, a vi ste ga dobro zajahali.

*Živjela republika! Živjela Hrvatska!*⁴⁹

Na toj sjednici izabrali su delegaciju od 28 članova koja je trebala potpisati sporazum o ujedinjenju u Beograd. U Središnjem odboru Narodnog vijeća svi su prihvatili predloženi *Naputak*, koji je delegacija trebala odnijeti u Beograd osim Radića. Središnji odbor se ponovno sastao 26. studenog kako bi raspravio o putu u Beograd, međutim do dogovora nije došlo. Neslogu je jako dobro iskoristio Pribičević koji je sa svojim pristašama bez članova Narodnog vijeća 1. prosinca otputovao u Beograd s Adresom, kojom je regent Aleksandar Karađorđević proglasio Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, bez prethodnog dogovora i pristanka Narodnog vijeća.⁵⁰

4. POLITIČKO BORBA STJEPANA RADIĆA U KRALJEVINI SHS

4.1 Nasilna politika Srbije i porast popularnosti HPSS-a

Stjepan Radić novu je vlast shvaćao kao militarističku. Imao je sva prava za takav stav, jer je nakon 1. prosinca započeo teror i batinanje Hrvata samo zato što su seljaci, republikanci i čitaju *Dom*. Ponajviše nasilja u tom razdoblju zabilježeno je u bjelovarskoj županiji. Batinanje je postala praksa policije u cijeloj Hrvatskoj, a odobrio ih je Svetozar Pribičević. Radić je zbog takvog početnog režima poslao dva izaslanika HPSS-a u Prag, koji su podnijeli izvješće o stanju u Hrvatskoj češkom predsjedniku. Predsjednik Masaryk je Radiću odgovorio kako sam nema prava miješati se u unutarnje poslove druge države.⁵¹

U veljači 1919. Radić se obratio Mirovnoj konferenciji u Parizu memorandumom, u kojem je zahtijevao za hrvatski narod pravo na samoodređenje i izražavao da Hrvatska slobodnom voljom treba stupiti u ravnopravnu, federativnu

⁴⁹ Isto, 206.

⁵⁰ Goldstein, 322-323.

⁵¹ Radić, 60.

zajednicu sa Srbijom i Crnom Gorom.⁵² Tada je u Zagrebu od veljače do svibnja boravio američki agent Le Roy King, koji je izbliza upoznat s političkom situacijom u Hrvatskoj, utvrdio i obavijestio američkog predsjednika Wilsona kako Hrvati i Srbi nisu i ne mogu biti jedan narod.⁵³

Središnji odbor HPSS je 8. ožujka 1919. prihvatio rezoluciju, kojom su naglasili da ne prihvaćaju Kraljevinu SHS pod dinastijom Karađoređevića, jer tu Kraljevinu nije prihvatio Hrvatski sabor. Istog mjeseca Pribičević ja dao uhititi Radića, kako bi onemogućio djelovanje HPSS-a oko kojeg se okupljalo sve više pristaša. Radić je od tada bio u zatvoru ili pod istragom sve do 28. studenog 1920., kada je na dan izbora za Konstituantu amnestiran. Tog dana je na izborima HPSS osvojio 50 mandata i pokazao svoju moć. Time je HPSS postala najjača stranka u Hrvatskoj, a u Kraljevini SHS četvrta stranka po snazi.⁵⁴ Po izlasku iz zatvora 8. prosinca 1920. promijenio je naziv svoje stranke u Hrvatska republikanska seljačka stranka. Novim imenom stranka je naglašavala svoju borbu za neovisnosti, demokracijom i prije svega republikom. Radić je iduću godinu ponajviše posvetio izradbi Ustava neutralne republike Hrvatske, koji su mnogi poslije smatrali obnovljenim programom HRSS-a.⁵⁵ Zastupnici HRSS-a su na svojoj VI. sjednici jednoglasno prihvatili Radićev Ustav.⁵⁶ Zatim je kralj Aleksandar 28. lipnja donio Vidovdanski ustav kojim je ozakonjen monarhijski oblik vladavine, ograničen parlamentarizam, ojačan centralizam i unitarizam te je po prvi puta u povijesti ukinut Hrvatski sabor.⁵⁷ Radić i HRSS naravno nisu prihvatili Ustav i Monarhiju. Pribičeviću je bilo jasno da Radić neće prihvatiti Ustav, stoga je kako bi onemogućio reviziju Ustava i rušenje države ukinuo povijesne pokrajine i zemlju podijelio na 33 oblasti. Hrvatsku i Slavoniju je podijelio na četiri oblasti tako da je u dvije bilo većinsko stanovništvo hrvatsko, a u dvije srpsko. Radić je kako bi se suprotstavio centralizmu, započeo okupljanje hrvatskih stranaka u Hrvatski blok. U Zagrebu su se 14. siječnja 1922. sastali zastupnici Hrvatskog bloka, koji su jednoglasno prihvatili *Memorandum*. Njime su zaključili da Srbija svojom nasilničkom politikom predstavlja problem i opasnost, ne samo za

⁵² Boban, Branka, Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata, Zagreb, Alinea, 2006.

⁵³ Mužić, 41.

⁵⁴ Matković, Hrvoje, "Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini", *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1992), 75.-76.

⁵⁵ Cipek, Tihomir, Šadek Vladimir, "Teorija republikanizma Stjepana Radića", *Historijski zbornik*, 62/2 (2009), 414.

⁵⁶ Isto, 73.

⁵⁷ Goldstein, 333.

Hrvatsku, već i za cijelu Europu. Kao jedinu opciju rješenja hrvatskih problema navodi samostalnu i suverenu Hrvatsku.

Na izborima 18. ožujka 1923. HRSS je postala druga politička stranka s osvojenih 70 mandata. Radić se nakon izbora nekoliko puta našao s Pašićem i pokušali su postići sporazum koji bi zadovoljio obje strane. Međutim, Radić se razočarao u Pašića i ostale predstavnike srpske vlade, izjavivši da se s vlastodršcima ne da mirno razgovarati,⁵⁸ stoga je odlučio pronaći saveznika u Europi.

4.2 Stjepan Radić u inozemstvu

Radić je krenuo prema Londonu, gdje je stigao 17. kolovoza 1923. U Londonu su bili veoma sumnjičavi prema Radiću. Na početku je pokušao pregovarati o samostalnosti Hrvatske, međutim kada je shvatio da su Englezi vrlo zainteresirani za očuvanje Kraljevine SHS, pregovarao je o boljem položaju Hrvatske unutar Kraljevine. U Beogradu su Radićev odlazak u London predstavili kao izdaju. Radić u Londonu nije ništa ozbiljnije postigao, osim upoznavanja Engleza s hrvatskim problemima, stoga se zaputio za Beč. U Beču je izložio svoj politički program u spisu *Hrvati i hrvatski narod, kao organizovana snaga pacifističkog seljaštva revolucije*.⁵⁹ Međutim, kako u Londonu, tako i u Beču nije postigao uspjeha.

Zatim odlazi u Moskvu u nadi da će tamo pronaći dobrog saveznika i naći razumijevanje za Hrvatsku i njene probleme. Tijekom dvomjesečnog boravka u Moskvi, Radić, nije imao nikakvog kontakta s članovima Komunističke stranke, već samo s Ministarstvom vanjskih poslova i predsjedništvom Međunarodnog seljačkog saveza.⁶⁰ Imao je nekoliko razgovara s ministrom vanjskih poslova Čičerinom i ministrima Radekom i Rakovskim. Nakon razgovora s Čičerinom uspostavio je prve veze s predstavnicima Seljačke internacionale. Zatim je obavijestio glavnog tajnika Seljačke internacionale Aleksandra Petrovića Smirnova da se HRSS učlanjuje u Seljačku internacionalu.⁶¹ Neki članovi HRSS-a ocijenili su Radićevo uključanje u Seljačku internacionalu velikom pogreškom, jer je time dao povoda Srpskoj vladi da HRSS osudi komunističkom strankom. Situacija u Moskvi se na posljetku nije

⁵⁸ Mužić, 128.

⁵⁹ Isto, 147.

⁶⁰ Radić, 64.

⁶¹ Mužić, 157.

odigrala ništa bolje nego u Londonu i Beču. Inozemne vlasti nisu zanimali njegovi stavovi, jer nikome nije bilo u interesu tražiti promjene u Kraljevini SHS.

4.3. Zabrana rada HRSS-a i uhićenje članova stranke

Kralj Aleksandar je tijekom Radićeva boravka u Moskvi prijetio o raspuštanju i zabrani rada HRSS-a, međutim nakon Radićeva povratka u Zagreb te prijetnje nisu izvršene. Svojim daljnjim antimonarhističkim govorima Radić je mogao samo čekati dan kada će se Aleksandrove prijetnje obistiniti. Započelo je u studenom 1924. kada je formirana nova vlada Pašić - Pribičević. Donijeli su odluku o primjeni *Zakona o zaštiti države*, koji je još poznat kao *Obznana*. Njime je vlada zabranila HRSS-u održavanje zborova, stranačkih konferencija, objavljivanje knjiga i brošura, tiskanje novina, naredila je zapljenu arhive i pokrenula kazneni postupak protiv vrha HRSS-a. Moglo se očekivati da će nova vlada uskoro raspisati izbore. HRSS na ovim izborima nije predstavljao prijetnju, jer je *Obznanom* zabranjeno njihovo djelovanje, a nova vlada više nije birala sredstva kojima će zadržati vlast. Vladinom odlukom 2. siječnja 1925. uhićeni su vodeći članovi HRSS-a: potpredsjednik stranke Vladko Maček, tajnik stranke doktor Juraj Krnjević, ing. August Košutić, a 5. siječnja je uhićen Stjepan Radić koji se skrivao u stanu svoje kćeri.⁶² Predani su Sudbenom stolu u Zagrebu, gdje su osuđeni na više od pola godine zatvorske kazne.

HRSS je nastavila djelovati unatoč zatvaranju i progonu njezina vodstva. Na izborima 1925. Radićeva stranka je osvojila 67 mandata.⁶³ Zahvaljujući daljnjoj popularnosti i uspjehu HRSS-a, Radića su u zatvoru posjetili srpski političari i kralj koji su tražili njegovo priznanje Vidovdanskog ustava i monarhije. Krajem ožujka 1925. Stjepanov sinovac, Pavle Radić, u Skupštini je pročitao izjavu kojom HRSS priznaje dinastiju Karađorđevića i Vidovdanski ustav, a stranka iz imena izbacuje republikanska i naziva Hrvatska seljačka stranka. Četiri mjeseca nakon Pavlove objave Stjepan je pušten iz zatvora.

⁶² Janjatović, 229.

⁶³ Mužić, 193.

5. ATENTAT U NARODNOJ SKUPŠTINI U BEOGRADU 1928.

Hrvatska seljačka stranka je i dalje sudjelovala u vladi sve do 1927. kada je prešla u opoziciju. HSS se nije odrekla svojih zahtjeva za slobodnim odlučivanjem hrvatskog naroda, stoga se nadzor nad članovima stranke nastavio. Situacija se prividno smirila. Za to vrijeme Radić je obavljao dužnost ministra prosvjete Kraljevine SHS. Stanje mira se održalo sve do rujna 1926. kada su održani novi izbori. HSS je osvojila 63 mandata, zbog čega je ponovno postala meta Pašićeve politike. HSS je zbog stalnog pritiska izašla iz vlade i postala nosiocem oporbe. U veljači 1927. sklopila je koaliciju sa Samostalnom demokratskom strankom pod vodstvom Svetozara Pribićevića. Tako je nastala Seljačko-demokratska koalicija kojoj je Radić bio na čelu. Godinu dana kasnije dobio je mandat, ali nije sastavio vladu. Na zasjedanjima u Skupštini Radić je zahtijevao slobodne izbore i reviziju ustava.

Radić i ostali članovi HSS-a tijekom 1928. dobivali su sve više prijetnji smrću. Velikosprski političari uvidjeli su da im Stjepan Radić postaje sve opasniji politički protivnik i da uz njegovo prisustvo neće moći provoditi svoju politiku. Stoga, su organizirali u dogovoru s kraljem Aleksandrom I. Karađorđevićem atentat na Radića i hrvatske zastupnike u Skupštini. Dana 20. lipnja 1928. održao se sastanak Narodne skupštine. Uoči odlaska, Stjepan Radić izjavio je *Mogu me ubiti, ali moj duh neće*. Sjednica Skupštine započela je u 9:45 s prosvjedima. U prvoj klupi sjedili su Stjepan Radić, Ivan Pernar, Ivan Grandža, Svetozar Pribićević i Đuro Basariček. Nakon što je Radić izjavio da *hoće s Beogradom, ali neće pod Beogradom*, nastao je sukob između Radića i zastupnika HSS-a Jakova Jelušića, te je u dvorani nastala vika. U tom trenutku Puniša Račić je iz džepa izvadio revolver, pucao je samo na hrvatske narodne zastupnike. Smrtno su stradali Pavle Radić i Đuro Basariček, dok su Stjepan Radić, Ivan Grandža i Ivan Pernar ranjeni i preveženi u bolnicu. Stjepan Radić je nakon atentata i operacije osamnaest dana proveo u beogradskoj bolnici. U Zagreb se vratio 8. srpnja. Oporavljao se u obiteljskoj kući. Međutim, umro je 8. kolovoza 1928. od posljedica ranjavanja. Sahranjen je 12. kolovoza 1928. na Mirogoju, ispraćen pogrebnom povorkom u kojoj je bilo više od 60 000 ljudi.

Hrvatska seljačka stranka i danas djeluje na temeljima koje je postavio Stjepan Radić.⁶⁴

⁶⁴ Nađ, Ivan, "Sramni atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu", u: Zbornik Moslavine XIII., ur: Slavica Moslavac, Kutina, Muzej Moslavine, 2012., 219.-223.

ZAKLJUČAK

Kroz cijeli život Stjepan Radić nije odstupao od svojih ciljeva unatoč stalnim progonima i zatvaranjima. Njegova glavna politička misao je bila ideja republike u kojoj građani imaju svoja prava, slobodni su i koja je socijalno pravedna. Republika je dakle utemeljena na skladu između slobode, demokracije i solidarnosti. Istaknuo je da je jedna od najvažnijih odrednica suvremenog republikanizma poštivanje čovječanskih prava bez obzira na državljanstvo. Iako nije doživio ostvarenje svog sna (samostalne Republike Hrvatske), a njegova ga je nasilna smrt pretvorila u hrvatsku političku ikonu u borbi za prava seljaka i radnika, slobodu hrvatskog naroda te samostalnu Republiku Hrvatsku, Radićeva su se predviđanja i želje:

Ako to ne vjerujete, dao Bog svima poživjeti toliko-i to neće biti dugo-da vidite kako će hrvatski narod u svojoj republikanskoj i čovječanskoj svijesti vas otpuhnuti baš u času kad ćete misliti da se narod smirio, a vi ste ga dobro zajahali.

nakon više od 70 godina ostvarile.

Danas nas fascinira snaga Radićeve političke misli, koja odiše dubokom etičnošću i moralom, koji nedostaju današnjem društvu i hrvatskom narodu.

LITERATURA

1. Boban Branka, "Stjepan Radić u Saboru Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29 (1996), 186.-207.
2. Boban, Branka, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, Alinea, 2006.
3. Cipek, Tihomir, Šadek Vladimir, "Teorija republikanizma Stjepana Radića", *Historijski zbornik*, 62/2 (2009), 411.-425.
4. Gavrilović, Darko, *Stjepan Radić i Srbi (1871.-1918.)*, Split, Marjan tisak, 2002.
5. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Zagreb, Biblioteka jutarnjeg lista, 2008.
6. Janjatović, Bosiljka, *Stjepan Radić: Progon, zatvor, suđenja, ubojstvo 1889.-1928.*, Zagreb, Dom i svijet, 2003.
7. Kulundžić, Zvonimir, *Stjepan Radić i njegov republikanski ustav*, knjiga 1., Zagreb, Azur Journal, 1991.
8. Matković, Hrvoje, "Stjepan Radić u izornoj 1920. godini", *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1992), 75.-76.
9. Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.
10. Nađ, Ivan, "Sramni atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu", u: *Zbornik Moslavine XIII.*, ur: Slavica Moslavac, Kutina, Muzej Moslavine, 2012., 219.-223.
11. Perić, Ivo, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, Zagreb, Dom i svijet, 2003.
12. Radić, Stjepan, *Politički spisi govori i dokumenti*, Zagreb, Dom i svijet, 1994.

SAŽETAK

Stjepan Radić rođen je u velikoj obitelji u malenom selu Trebarjevo Desno. Odrastao je u siromaštvu. Od malih nogu nije bio zadovoljan statusom Hrvatske u okvirima Austro - Ugarske. Smatrao je da svojim obrazovanjem može učiniti promjene u hrvatskoj politici. Odlučio je upisati gimnaziju u Zagrebi, iako su se njegovi roditelji protivili toj odluci, što je bila ključna odluka u njegovu životu. Tijekom srednje škole često je putovao. U srednjoj školi je prvi puta uhićen, nakon čega su se njegovi prosvjedi nastavili.

Godine 1891. upisao je pravo na Sveučilištu u Zagrebu, nakon dolaska u sukobe s mađarskim vlastima i stalnim govorima protiv Khuena Hedervarya morao je napustiti sveučilište. Međutim, nakon sudjelovanja u spaljivanju mađarske trobojnice 1895. zabranjeno mu je studiranje u cijeloj Austro - Ugarskoj. Nakon odslužene zatvorske kazne otišao je studirati u Pariz, gdje je studij i završio s odličnim uspjehom. Zatim je nastavio pisati za češke novine *Radikalny listi* o seljaštvu te piše nekoliko brošura koje govore o seljaštvu kao najjačoj stranci u Hrvatskoj.

Godine 1904. Stjepan Radić osnovao je Hrvatsku pučku seljačku stranku, a 1905. izabran je za predsjednika stranke. U početnom djelovanju stranke suprotstavljao se Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja je sklopila sporazum s Radićevim najvećim neprijateljima, Mađarima. Prvi veći uspjeh stranka je doživjela na izborima 1910. kada je Radić odnio pobjedu u Ludbregu i približila se vodećoj Hrvatsko - srpskoj koaliciji.

U vrijeme Prvog svjetskog rata Radić je podržavao Jugoslavenski klub, bio je član Narodnog vijeća te se zalagao za osnivanje Države SHS. Međutim, nakon rata i za vrijeme okupacije talijanske i srpske vojske, Radić je upozoravao članove vijeća da iznesu zahtjeve i da pričekaju s pregovorima prije ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Predlagao je konfederalno-federalni koncept ujedinjenja, ali se to nije dogodilo. Nakon stvaranja Kraljevine SHS s dinastijom Karađorđevića na čelu, Radić se godinama borio protiv Pašića i njegova terora u Hrvatskoj. Promijenio je ime stranke u Hrvatska republikanska seljačka stranka 1920. kako bi još više naglasio želju i potrebu za slobodom, demokracijom i stvaranjem republike. HRSS je bila sve popularnija i postala vodeća stranka u Hrvatskoj. Uspio je organizirati stranke u Hrvatski blok, kako bi se lakše zajedno borili protiv unitarizma i centralizma.

Stjepan Radić pokušao je u nekoliko navrata sklopiti sporazum s Pašićem, međutim zbog potpune razlike u stavovima i provođenju politike to nije bilo moguće. Pokušao je potražiti pomoć u inozemstvu. Putovao je u London, Berlin, Beč i naposljetku Moskvu, gdje je učlanio HRSS u Seljačku internacionalu. Pomoć inozemnih vlasti nažalost nije dobio, jer ih nije zanimala promjena stanja u Kraljevini SHS. Kada se vratio u Zagreb, Radić je zajedno s ostalim vrhom HRSS-a uhićen te je *Obznanom* zabranjen rad stranke. Stjepan Radić je 1925. pušten na slobodu kada je njegov sinovac Pavle Radić u Skupštini objavio priznanje Vidovdanskog ustava i monarhije, a ime stranke promijenjeno u Hrvatska seljačka stranka. Sve do 1927. HSS je bila dio vlade, dok nije prešla u opoziciju i sklopila koaliciju sa Samostalnom demokratskom strankom Svetozara Pribičevića.

S obzirom na sve veću političku moć Stjepana Radića, velikosrpski političari su ga odlučili smaknuti s političke scene. U dogovoru s kraljem Aleksandrom Karađorđevićem odlučili su izvršiti atentat. Puniša Račić je 20. lipnja 1928. u Skupštini pucao na hrvatske zastupnike. Stjepan Radić je u pucnjavi ranjen, a 28. kolovoza 1928. preminuo je od posljedica ranjavanja.

Ključne riječi:

Stjepan Radić, HPSS, Država SHS, Kraljevina SHS, republika, HRSS, HSS, atentat

ABSTRACT

Stjepan Radić was born in a big family from a small village called Trebarjevo Desno. He grew up in poverty. Since early age, he was not content with the position that Croatia had within Austro – Hungarian. He believed that with enough education he could make a difference in the Croatian politics. He decided to go to gymnasium in Zagreb, although his parents did not support that decision. And it turned out that was the most important decision in his life. During high school he traveled a lot. In fact, the first time he was arrested he was still in high school. After that, his protests continued.

In 1881. he went to law school in Zagreb. After many conflicts with the Hungarian authorities and constant talks against Khuen Hedervary he was forced to leave the University. However, after participating in the burning of the Hungarian tricolour in 1895. he was forbidden to study anywhere in the Austro – Hungarian. After serving his prison sentence he went to Paris, where he continued to study and finished his study with great success. He then continued to write for the Czech newspapers *Radikalny list* about peasantry. He also wrote a couple of brochures that talked about peasantry as the strongest party in Croatia.

In 1904. Stjepan Radić founded the Croatian Peasant Party, and in 1905. he was chosen to act as president of the said party. In the beginning he opposed the Croatian – Serbian coalition, which had made an agreement with Stjepan's worst enemies, the Hungarians. The party had its first major success in 1910., when Radić won in Lundberg, and with that, got closer to the leading Croatian – Serbian coalition.

During WWI Radić supported the Yugoslav club, he was a member of the National Council and he advocated the establishment of the SHS. However, after the war and during the time of the Italian and Serbian occupation, Radić warned the members of the Council to present the requirements and to hold off the negotiations before unification with the Kingdom of Serbia and Montenegro. He suggested a confederal – federal concept of unification, but that never happened. After the creation of the Kingdom SHS with the Karađorđević dynasty in charge, Radić fought against Pašić and his terror over Croatia for years. He changed the name of the party to the Croatia Republican Peasant Party in 1920. so that he could stress out even more the will and the need for freedom, democracy and the creation of a republic. CRPP was becoming more popular and it became a leading party in Croatia. He

managed to organize the parties into a Croatian bloc, so that they could fight against unitarianism and centralism together.

Stjepan Radić tried a couple of times to make a treaty with Pašić, but because of the complete difference between opinions and politics that was simply not possible. He tried to find help abroad. He traveled to London, Berlin, Vienna and eventually Moscow where he joined the CRPP with the Peasant International. The help of the abroad authorities he unfortunately did not receive, because they were not interested in the change inside the Kingdom SHS. When he returned to Zagreb, Radić, with the rest of the leading council of the CRPP, was arrested. The party was forbidden to act or otherwise work. Stjepan Radić was released in 1925. when his nephew Pavle Radić announced in the Parliament the recognition of the Vidovdanian constitution and monarchy, and the name of the party was changed to The Croatian Peasant Party. Up until 1927. the CPP was a part of the government, when it moved to the opposition and made a coalition with the Independent Democratic Party led by Svetozar Pribičević.

Considering the growing political power of Stjepan Radić, the Serbian politicians decided to assassinate him in agreement with King Aleksandar Karađorđević. On June 20th, 1928. Puniša Račić opened fire inside the Parliament on the Croatian representatives. Stjepan Radić was wounded, and on August 28th, 1928. he passed away.

Key Words: Stjepan Radić, HPSS (CPP), country SHS, Kingdom SHS, Republic, HRSS (CRPP), assassination